

**ՀԱՄԱՎԱՐԱԿԻ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԵՒԱՆՔՆԵՐԻ
ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹԵԱՆ ՀՆԱՐԱԻՈՐ
ԱՇԽՈՒԺԱՅՄԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ՝
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑԱՅԻՆ ԱՌԱԽԵԼՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ
ԻՐԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՈՎ**

ԹԱԹՈՒԼ ՄԱՆԱՍԷՐԵԱՆ (tatoulm@gmail.com)

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ

2020ը ՀՀ նորագոյն պատմութեան թերեւս ծանրագոյն տարիներից մէկն էր: Համաշխարհային աղէտը՝ համավարակը համընկաւ տարածաշրջանային զինուած հակամարտութեան՝ արցախեան 44օրեայ նոր պատերազմի, իսկ այս երկուսը միասին՝ ներքաղաքական ճգնաժամի եւ տնտեսական խոշոր վնասների եւ անկման հետ:

Մեր նպատակն է անդրադառնալ 2019ի տնտեսական համապատկերին եւ բաղդատականին՝ նախորդ տարուայ հետ, ներկայացնել տնտեսական ցուցանիշներով փաստարկուած հիմնական միտումները եւ զարգացումները: Միաժամանակ, ուսումնասիրութեան առարկայ են համավարակի վտանգները եւ դրանց տնտեսական-ընկերային հետեւանքները, որոնց յաղթահարումն ակնյայտօրէն հնարաւոր չէ միայն ներքին ուժերով. այն հնարաւոր է լայն համագործակցութեան, առաջին հերթին, ԵԱՏՄ երկրների հետ աշխուժ քաղաքական եւ տնտեսական գործընկերութեամբ: Կարելորում ենք նաեւ համագործակցային առաւելութիւնների բացայայտման եւ դրանց իրացման միջոցով ձեւաւորել ընդհանուր շահեր, որոնք թոյլ կը տան աստիճանաբար վերականգնել Արցախի Հանրապետութեան (ԱՀ) պատերազմի վնասներն ու կորուստները, կասեցնել տնտեսական նահանջը, արդիւնաւետ պայքար ծաւալել համավարակի հետեւանքների դէմ:

ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹԻՒՆ

Համաճարակի տնտեսական հետեւանքները յաղթահարելու ուղիներն ուրուագծելու համար անհրաժեշտ է ճշտել եւ գնահատել տնտեսութեան այն հատուածների կորուստները, որոնք, առաջին հերթին, համախառն ներքին արդիւնքի (ՀՆԱ) աճի շարժիչ ուժն են, կամ, ինչպէս ընդունուած է ՀՀում վերջին տարիներին, տնտեսական աշխուժութեան ցուցանիշն է: Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամից յետոյ այս ցուցանիշը ՀՀում հասել է մրցանիշային ցածր մակարդակի՝ 7,8% 2020ին: Միեւնոյն ժամանակ, տնտեսական աշխուժութեան աճը Դեկտեմբերին - 2018ի նոյն ժամանակահատուածի համեմատ - եղել է 10,7%: Լաւագոյն ցուցանիշերն արձանագրում են սպասարկման ոլորտում. փոխադրամիջոցի ոլորտում, այսինքն, 2018ի համեմատ բեռնափոխադրումների աճը հասել է 25%ի:

Ինչ վերաբերում է արդինաբերական արտադրության աճի թափին, ապա այն կրկնապատկուել է կազմել է 9%, մասնաւորապէս՝ Թեղուտի հանքավայրում հանքարդինաբերութեան աշխատանքների վերսկսման պատճառով: Կարետոր է նշել, որ արտադրական արդինաբերութիւնն աճել է 7,6%ով: Այս ցուցանիշը կազմել է 10%: Շինարարութեան աճը կազմել է 4,5%, ինչը նոյնպէս տնտեսութեան աշխուժութեան միտում է: Տնտեսութեան միակ ոլորտը, որտեղ 4% անկում է ունեցել բիզնէսի աշխուժութիւնը՝ գիտատնտեսական արտադրութիւնն է¹:

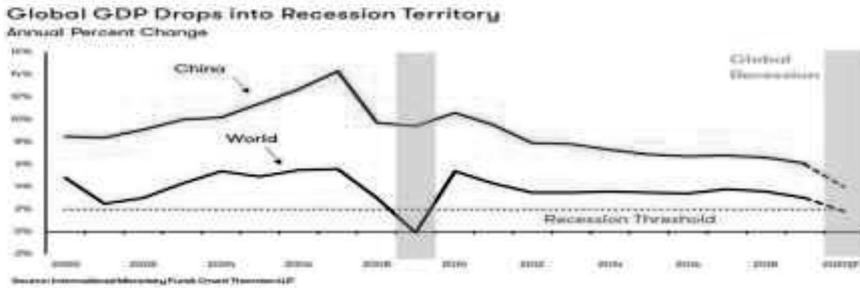
«Թաւշեայ» յեղափոխութիւնից առաջ ՀՀ տնտեսութեան կարետոր իրազործումը ազգային արժոյթի կայունութիւնն էր եւ յառաջացած վստահութիւնը դրամատնային համակարգի եւ, աւելի լայնօրէն, երկրի ֆինանսական համակարգի հանդէպ: Օրինակ՝ 2019ին վարկերն ու աւանդները 2018ի նոյն ժամանակահատուածի համեմատ աճել են համապատասխանաբար 17%ով եւ 21%ով, ինչի արդինքում բարելաւուել է վարկ-աւանդ յարաբերակցութիւնը՝ կազմելով 1,92%: Բացի այդ, դրամի թղթապանակի աւելի արագ աճի ենթահողում վարկերի դոլարացումը նուազել է՝ 2019ի վերջին կազմելով 51%, 2018ի 56%ի համեմատ²: ՀՀ 2019ի պետական ամալարկում տնտեսական աճը դրուել է 4.9%ի չափով, իսկ գնաճը՝ 2,7%: 2019ին ՀՀ տնտեսութեան աճը կանխատեսումից շատ աւելին է: Ինչ վերաբերում է գնաճին, ապա այն կազմել է 0,7%. միայն Դեկտեմբեր ամսուայ համեմատութեամբ երկիրը գրանցել է 1,3% գնաճ, իսկ 2019ի Յունուար-Դեկտեմբերին՝ 2018ի նոյն ժամանակահատուածի համեմատ՝ 1,4%: Ինչ վերաբերում է առետորի բացին, ապա 2019 Դեկտեմբերին, 2018ի նոյն ժամանակահատուածի համեմատ գրանցուել է ներմուծման 52% աճ եւ արտահանման 13% աճ: Ներմուծման աւելի արագ աճի (10.8%) արտահանման համեմատութեամբ (9,4%), բացասական մնացորդն աճել է աւելի քան 300 միլիոն դոլարով: Բացի այդ, արտահանման կառուցումաճը բաւականաչափ այլազանուած չէ. առիծի բաժինը կազմել է հանքաքարը՝ 28%, քար եւ մետաղ՝ 26% եւ սնունդ՝ 24%: Արտահանմանն ուղղուած այլ կարետոր ճիւղերի շարքում պէտք է նշել զբօսաշրջութիւնը: Օտարերկրեայ զբօսաշրջիկների թուի աճը 2019ին եղել է 14,7% (1.9 միլիոն մարդ): Արտասահմանեան բանկային մասնաւոր փոխանցումները նոյնպէս շարունակում են աճել՝ չգրանցուած վերաարտահանման պատճառով:

Հարկ է նշել, որ նոյնիսկ առանց հաշուի առնելու համալարակի բացասական ազդեցութիւնը, մի շարք առաջատար ֆիրմաների եւ ամբողջ համաշխարհային տնտեսութեան աճի թափերը 2019ին արդէն սկսել էին զգալիօրէն նուազել: Գրանթ Թորնթոն Ընկերութեան ուսումնասիրութիւն-

¹ <https://armstat.am/file/doc/99517638.pdf> :

² https://arka.am/ru/news/analytics/rost_ekonomicheskoy_aktivnosti_v_armenii_v_2019_godu_sostavil_7_8_stav_samym_vysokim_so_vremeni_miro/ :

ները վկայում են, որ 2010ից իվեր ամբողջ աշխարհի տնտեսությունը ցնցումների մէջ է եւ կամաց-կամաց սկսել էր ընկնել անկման մի փուլից միւսը: Չինաստանը բացառութիւն չէ, չնայած այս երկրի ՀՆԱի տարեկան միջին աճը, ինչպէս երեւում է ստորեւ ներկայացուած գծանկարից, մի փոքր գերազանցում է նշուած ցուցանիշը համաշխարհային առումով:

Տնտեսական համաճարակ. Նահանգ, COVID-19 (2020)³

Այս համապատասխանում, ակնյայտ է դառնում, որ ՀՀ զբոսաշրջային արդիւնաբերութեան աճի թափը, որտեղ վերջին տարիներին երկնիշ թուերով արտայայտուած առաջանցիկ զարգացում էր նկատուած, նկատելիորէն զիջել է դիրքերը: Դժուար չէր կանխատեսել սպասարկման ոլորտում աճի թափի կտրուկ վատթարացում, մասնատրապէս փոխադրամիջոցի ոլորտում, փակ սահմանների եւ բեռների փոխադրման սահմանափակումների պատճառով: Արդիւնաբերական արտադրանքի անկում կարող է լինել՝ յատկապէս արտադրութեան մէջ: Կը տուժեն նաեւ շինարարութիւնն ու գիւղատնտեսական ոլորտի արտադրութիւնը: Այս համապատասխանում միակ բացառութիւնը կարող է լինել ազգային արժույթի փոխարժէքը, որը նոյնիսկ Մարտ-Ապրիլ ամիսների ոչ-երկարաձգուած արժեզրկումից յետոյ բարելաւման որոշակի միտում է արձանագրել եւ արդիւնքում առաջացել է վստահութիւն դրամատնային համակարգի եւ, աւելի լայնօրէն՝ երկրի ֆինանսական համակարգի նկատմամբ: Չնայած այս հանգամանքին, երկրի առեւտրի եւ վճարային հաշուեկշիռներն անխուսափելիորէն կը վատթարանան, իսկ արտաքին մասնաւոր փոխանցումների ներհոսքը կը նուազի համավարակի եւ տնտեսական դժվարութիւնների պատճառով:

2009ից իվեր առաջին անգամ 2020ին ՀՀ տնտեսութիւնն անկում ապրեց 8 տոկոսի շուրջ⁴, որի երկու հիմնական պատճառներն են համավա-

³ Diane Swonk, “An Economic Pandemic: COVID-19 Recession 2020,” March 04, 2020, <https://www.grantthornton.com/library/articles/advisory/2020/Economic-Analysis/Economic-Outlook/economic-outlook-march-2020.aspx> :

⁴ ՀՀն տնտեսական անկումներ ապրել է 5 տարի՝ անկախութեան հռչակման եւ յաջորդած 2 տարիներին. ըստ Վիճակագրական Կոմիտէի (ՎԿ)՝ 1991ին՝ 11,7%, 1992ին՝ 41,8% եւ 1993ին՝ 8,8% անկում: Այնուհետեւ, միջազգային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետեւանքով՝ 2009ին՝ 14,1% անկում եւ անցած՝ 2020ին:

րակն ու արցախեան պատերազմը, թէեւ 2020ին պետական ամսվարկով ՀՀն պէտք է ունենար 4,8% տնտեսական աճ: Ընդ որում, համավարակը համաշխարհային արհաւիրքի հետեւանք էր, իսկ 44օրեայ պատերազմը կարելի է գնահատել տարածաշրջանային միաժամանակ միքանի բացասական միտումների արդիւնք, նաեւ՝ կառավարման համակարգի անպարկեշտ եւ ոչ-արհեստավարժ քայլերի հետեւանք, դրա բացասական ազդեցութիւնը զգացուեց նաեւ 2021ին: Այս ամէնին կարելի է յաւելել նաեւ անարդիւնաւէտ կառավարութեան հանդէպ դժգոհութիւնն ու բացասական սպասումները, ինչը լուրջ վնաս է հասցնում մասնաւոր բիզնէսին:

Ամենամեծ անկումը գրանցուել է Ապրիլին՝ -16.4%, երկրում սահմանուած արտակարգ դրութեան եւ դրանից բխող տնտեսական գործունէութեան որոշ տեսակների նկատմամբ կիրառուած ժամանակաւոր սահմանափակումների պատճառով: Ապրիլին ծխախոտային արտադրատեսակների արտադրութեան նկատմամբ սահմանափակումները վերացուեցին, Մայիսին վերացուեցին նաեւ հազուատի արտադրութեան նկատմամբ սահմանափակումները, որոնք նպաստեցին Մայիսին անկման նուազմանը (-12.9%): Յուլիսին տնտեսութիւնում ապրանքների ու ծառայութիւնների թողարկման ծաւալի անկումը խորացաւ (-10.2%), ինչը կարող էր պայմանաւորուած լինել միքանի հանգամանքով, այդ թւում՝ մշակող արդիւնաբերութեան անկմամբ: Յուլիսին մշակող արդիւնաբերութիւնում գրանցուել էր 3.6% անկում, մասնաւորապէս դանդաղել էր հազուատի արտադրութեան ծաւալի յաւելաճը: Վերջինիս համար պատճառ կարող էին հանդիսանալ ներքին եւ արտաքին պահանջարկի կրճատումը եւ/կամ յուլիսեան ռազմական բախումների պատճառով «Տաւուշ Տեքստիլ» ՍՊԸի գործունէութեան խափանումը: Սեպտեմբերին բռնկուած եւ 44 օր տեւած պատերազմի, ինչպէս նաեւ համավարակով վարակուածների թուաքանակի աճի ֆոնին տնտեսութեան անկումը խորացաւ Հոկտեմբերին եւ Նոյեմբերին (-9.3% եւ -10.7% համապատասխանաբար)⁵:

Արդիւնաբերութեան, շինարարութեան, առեւտրի շրջանառութեան, ծառայութեան ոլորտներում թողարկման ծաւալները կրճատուել են. ծառայութիւնների ոլորտում 2020ին գրանցուել է 14.7% անկում: 2020ին տնտեսութեան բոլոր ճիւղերը, բացի գիտատնտեսութիւնից, անկում են ապրել 2019ի համեմատ: Ամենամեծ անկումը գրանցուել է ծառայութիւնների ոլորտում (-14.7%)՝ չհաշուած առեւտրի ոլորտը: Առեւտրի ոլորտում անկումը կազմել է 14%, շինարարութիւնը եւս էական անկում է գրանցել՝ -9.5%, իսկ արդիւնաբերութիւնում թողարկման ծաւալի անկումը կազմել է մօտ 1%: Ամենամեծ անկումն արդիւնաբերութեան, շինարարութեան եւ առեւտրի շրջանառութեան ոլորտներում գրանցուել է Ապրիլին՝ -7.7%, -51%, -33.1% համապատասխանաբար: Ծառայութիւնների ոլորտն 2020ին

---

⁵ Աւելի մանրամասն՝ <https://banks.am/am/news/interviews/20746> :

ամենաշատ տուժած ոլորտն էր՝ մի կողմից համավարակի եւ միա կողմից պատերազմի ազդեցութեան ներքոյ: Ամենամեծ անկումը ծառայութիւնների ոլորտում գրանցուել է Հոկտեմբերին՝ -23.4%:

Արտաքին տնտեսական հատուածում 2020ին ՀՀի արտահանումը նուազել է 3.9%ով, իսկ ներմուծումը՝ 17.7%ով: Արտահանման անկումը մի կողմից պայմանաւորուած է COVID-19ի հետեւանքով արտաքին շուկաներում որոշ ապրանքների պահանջարկի կրճատմամբ (օրինակ՝ կոնիակի), միա կողմից տեղական արտադրութեան խափանմամբ (առաջարկի կրճատմամբ, օրինակ՝ ծխախոտային արտադրատեսակների արտադրութեան):

Արտահանման անկման հաւանական գործոններից է նաեւ ինքնաշարժների վերաարտահանման ծաւալների կրճատումը. 2020ին այդ արտահանումը նուազել էր 50.9%ով:

4րդ եռամսեակում պատերազմը, ամէնայն հաւանականութեամբ, եւս ազդեցութիւն է ունեցել արտահանման անկման թափերի վրայ: Մասնաւորապէս, խօսքը գնում է ոսկու արտահանման մասին, ինչը պայմանաւորուած է Ադրբեջանի յարձակումների պատճառով Սոթքի հանքավայրի գործունէութեան ժամանակատր խափանմամբ:

Հակառակ արտահանման ծաւալների կրճատմանը, որոշ ճիւղերում գրանցուել է արտահանման աճ, ինչն, ըստ էութեան, մեղմել է արտահանման անկումը. օրինակ հանքահումքային արտադրանքի արտահանումը աճել է 11.5%ով, որը ենթադրաբար պայմանաւորուած էր 2020ին Թեղուտի հանքավայրի վերագործարկմամբ: Ինչ վերաբերում է ներմուծման անկմանը, ապա ամենամեծ գործոնն այստեղ ինքնաշարժների ներմուծման կրճատումն էր: 2020ին ՀՀն ներմուծել է 74.4%ով պակաս ինքնաշարժ, քան 2019ին: Այստեղ՝ ներկրման կրճատումը պայմանաւորուած էր նախեստուաջ 2020 Յունուարի 1ից ԵԱՏՄ անդամ չհանդիսացող երկրներից ՀՀ ներկրուող ինքնաշարժների մաքսատուրքերի դրոյքաչափերի աւելացմամբ՝ համապատասխան ԵԱՏՄ ընթացակարգերի:

Դրամի արժեզրկումը դոլարի նկատմամբ տեղի է ունենում, նախ եւ առաջ դոլարի ներհոսքի կրճատման հետեւանքով: 2020 Նոյեմբերին ՀՀ բանկերի միջոցով արտասահման փոխանցուած միջոցները (167.7 մլն դոլար) առաջին անգամ գերազանցեցին արտասահմանից ստացուած միջոցներին (152.7 մլն դոլար): Դրամի արժեզրկմանը նպաստած այլ հաւանական գործոններից են նաեւ համավարակի տարածումը եւ պատերազմի բռնկումը: ՀՀի պարտքային բեռը 2020ին աւելացել է 628.0 մլն դոլարով՝ տարեվերջին հասնելով մօտ 8 միլիարդ ԱՄՆ դոլարի: Ըստ ֆինանսների նախարարութեան՝ 2020ին ՀՀ պետական պարտքը կազմել է նախորդ տարուայ ՀՆԱի 70%ը, իսկ պետական պարտքն առանց ԿԲ պարտքի, այսինքն միայն կառավարութեան պարտքը, կազմել է ՀՆԱի 66%ը՝ ՀՆԱ նկատմամբ աւելանալով 4.5 տոկոսային կէտով: Հարկ է նշել, որ ըստ ՀՀ օրէնսդրութեան՝ ՀՀ պետական պարտքը տուեալ տարուայ Դեկտեմբերի

31ի դրությամբ չպետք է գերազանցի նախորդ տարուայ ՀՆԱի 60%-ը: Համավարակի եւ պատերազմի պայմաններում հասարակության տրամադրությունները անկումնային են, հետեւաբար՝ սպասումները եւ՝ բացասական են, բայց փոխարժեքի տատանումների առումով կարելի է գործունեություն են՝ գերտնտեսական իրավիճակը, հարկաամավարկային քաղաքականության հիմնական բնութագրերը:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿՆ ԻՐԱՊԷՍ ԱՂԷՏԱԼԻ Է ԱՐՑԱԽՈՒՄ

Նախ, խախտուել են արցախցիների, հայաստանցիների հանրային ու անձնական սեփականության իրաւունքի միջազգային մի շարք պարտաւորութիւններ⁶, որոնց արդիւնքում վերջիններիս սեփականութեան իրաւունքով պատկանող բազմաթիւ ու բազմատեսակ գոյք ենթարկուել է ոչնչացման կամ էլ մնացել Ադրբեյջանի իրաւասութեան տակ անցած տարածքներում: Բացի այդ, պատերազմին նախորդած եւ դրանից յետոյ ընկած ժամանակաշրջանում Ադրբեյջանի եւ Թուրքիայի կողմից մշտապէս կոպտօրէն խախտուել են ՄԱԿ կանոնադրութեամբ սահմանուած բոլոր նպատակները եւ յատկապէս հետեւեալ սկզբունքները.-

- ինքնիշխան հաւասարութեան,
- կանոնադրութեամբ ստանձնած պարտաւորութիւնների բարեխղճօրէն կատարման,
- միջազգային վեճերը խաղաղ միջոցներով կարգաւորման, այնպէս, որ վտանգի չենթարկուեն միջազգային խաղաղութիւնը, անվտանգութիւնն ու արդարութիւնը,
- պետութեան տարածքային ամբողջականութեան կամ քաղաքական անկախութեան նկատմամբ ուժի գործադրման եւ սպառնալիքի չկիրառման,
- ՄԱԿին չանդամակցող ու չճանաչուած պետութիւնների՝ սոյն կանոնադրութեան սկզբունքների համապատասխան գործելու ապահովմանը, որքանով դա կարող է անհրաժեշտ լինել միջազգային խաղաղութեան ու անվտանգութեան պահպանման համար:

Պատերազմին նախորդած եւ դրանից յետոյ ընկած ժամանակաշրջանում Ադրբեյջանի եւ Թուրքիայի կողմից մշտապէս խախտուել եւ շարունակում են խախտուել ՄԱԿ կանոնադրութեան⁷ 11րդ գլխով նախատեսուած չինքնակառավարող տարածքների վերաբերեալ սահմանուած բոլոր դրոյթները, ինչը էապէս խոչընդոտել է դեռեւս ՄԱԿի եւ այլ պետու-

⁶ «Սեփականութեան պաշտպանութեան մասին մարդու իրաւունքների վերաբերեալ եւրոպական կոնվենցիա», No 1 Արձանագրութեան 1ին յօդուածի ուղեցոյց, թարմացուել է 2020 թուականի Օգոստոսի 31ին, https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf?fbclid=IwAR1FDna3nVLukoNOYTI5d58onWFw6CR1oXkeDKTr0q91PyyzAdXoj_k7e2M :

⁷ https://www.un.org/res/un%20Treaties/Charter_arm_unicode.pdf : Կանոնադրութիւնը ՀՀ ուժի մէջ է մտել 1992 Մարտ 2ից (Ընդհանուր Ժողովի 46/227 քանաձեւ):

թիւների կողմից չճանաչուած (թէեւ ԱՀի անկախութիւնը ճանաչել են մի շարք երկրներ, երկրամասեր, նահանգներ), սակայն ՄԱԿ անդամ շատ այլ պետութիւնների համեմատութեամբ ՄԱԿի կանոնադրութեանը՝ իր ժողովրդավարութեան աստիճանով, պետական կառավարման կառուցակարգերով համապատասխանող եւ գերազանցող, ԱՀ խաղաղ գոյութեանը, ընկերատնտեսական զարգացմանը եւ միջազգային հանրութեանն ու տնտեսութեանը համարկմանը⁸:

Ադրբեջանն ու Թուրքիան խախտելով ՄԱԿ կանոնադրութեամբ սահմանուած բոլոր նպատակներն ու սկզբունքները, կոպտօրէն խախտել են նաեւ դրա 9րդ գլխի՝ «Միջազգային տնտեսական ու սոցիալական համագործակցութիւն», 55րդ յօդուածով ամրագրուած դրոյթները՝ ուղղուած պետութիւնների ու մարդկանց տնտեսական, սոցիալական, առողջապահական եւ մշակութային իրաւունքներին, որոնցով երաշխատրուած են ՄԱԿ անդամ պետութիւններում, ՄԱԿ կողմից չճանաչուած պետութիւններում եւ ինքնակառավարող տարածքներում այնպիսի քաղաքականութեան իրացմանը, ինչը պէտք է նպաստի դրանցում.

1. կենսամակարդակի բարձրացմանը, բնակչութեան լրիւ զբաղուածութեանը,

2. տնտեսական ու ընկերային առաջընթացի ու զարգացման պայմաններին,

3. միջազգային տնտեսական, ընկերային, առողջապահական եւ համանման հարցերի լուծմանը,

---

⁸ Յօդուած 73. «Միատրուած Ազերի Կազմակերպութեան անդամները, որոնք պատասխանատուութիւն են կրում կամ ստանձնում այնպիսի տարածքների կառավարման համար, որոնց ժողովուրդները դեռեւս չեն հասել լիակատար ինքնակառավարման, ընդունում են այն սկզբունքը, որ տուեալ տարածքների բնակչութեան շահերն առաջնահերթ են եւ, իբրեւ նուիրական պարտականութիւն, պատասխանատուութիւն են ստանձնում սոյն կանոնադրութեամբ հաստատուած միջազգային խաղաղութեան եւ անվտանգութեան համակարգի շրջանակներում առաւելագոյնս նպաստել այդ տարածքների բնակչութեան բարօրութեանը եւ այդ նպատակով՝

ա. այդ ժողովուրդների մշակոյթի հանդէպ պատշաճ յարգանք դրսեւորելով՝ ապահովել նրանց քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական առաջընթացը, առաջընթացը կրթութեան ոլորտում, նրանց նկատմամբ արդարացի վերաբերմունքն ու նրանց պաշտպանութիւնը չարաշահումներից...,

գ. ամրապնդել միջազգային խաղաղութեանն ու անվտանգութեանը,...»,

Յօդուած 74. «Միատրուած Ազգերի Կազմակերպութեան անդամները համաձայնում են նաեւ, որ սոյն յօդուածին վերաբերող տարածքների նկատմամբ իրենց քաղաքականութիւնը, ոչ պակաս, քան իրենց բուն տարածքների դէպքում, պէտք է հիմնուած լինի բարիդրացիութեան սկզբունքի վրայ՝ հաշուի առնելով մնացած աշխարհի շահերն ու բարօրութիւնը սոցիալական, տնտեսական եւ առեւտրական գործերում»:

4. մշակույթի ու կրթության բնագաւառներում միջազգային համագործակցութեանը,

5. բոլորի հանդէպ եւ բոլորի համար մարդու իրաւունքների ու հիմնական ազատութիւնների համընդհանուր յարգանքին եւ պահպանմանը՝ անկախ ցեղից, սեռից, լեզուից կամ դասնանքից:

Պատերազմին նախորդած եւ դրանից յետոյ ընկած ժամանակաշրջանում Ադրբեջանի կողմից մշտապէս կոպտօրէն խախտուել են նաեւ ՄԱԿ «Տնտեսական, սոցիալական եւ մշակութային իրաւունքների մասին» միջազգային դաշնագրի⁹ (ընդունուած 1966 Դեկտեմբերի 16ին) յօդուածների դրոյթները, որոնց արդիւնքում ԱՀն չի կարողացել իրացնել իր միջազգային իրաւունքները յատկապէս տնտեսապէս զարգանալու, ընկերային ու մշակութային իրաւունքներն իրականացնելու ուղղութեամբ:

Ադրբեջանի կողմից ԱՀի եւ ՀՀ դէմ իրականացուած նախայարձակման եւ ներկայումս ընթացող քաղաքականութեան արդիւնքում վերջիններիս կրած տնտեսական վնասները բնութագրուած են հետեւեալներով¹⁰:

Նախ կորուստները պէտք է բաժանել միջանի հետեւեալ խմբերի.-

➤ մարդկային կեանքերի կորուստ, ինչը կասեցրեց խաղաղութեան պայմաններում նրանց ստեղծարար աշխատանքով զբաղուելու հնարաւորութիւնը, հետեւաբար նաեւ դրանից բխող տնտեսական արդիւնքը,

➤ ենթակառուցուածքների եւ ունեցուածքի, այդ թւում՝ զինտեխնիկայի կորուստ. այստեղ, միայն զինտեխնիկայի գծով մօտ 2 մլրդ դոլարի կորուստ ունի հայկական կողմը¹¹,

➤ ԱՀի տարածքների կորուստ՝ ներառեալ ուժանիւթի եւ պարենային հաւասարակշռութեան ապահովման ուղղութիւններով,

➤ ՀՀ եւ ԱՀի՝ փաստացի, միասնական տնտեսական եւ արտաքին առեւտրային հաշուեկշռի տեսանկիւնից կորուստներ¹²:

Կարելի է աւելացնել նաեւ այլ խմբեր, որոնց միջոցով նոյնպէս կարելի է հաշուարկել այն ամբողջ տնտեսական կորուստը, որ ունեցել են ՀՀն ու

---

⁹ «Տնտեսական, սոցիալական եւ մշակութային իրաւունքների մասին» ՄԱԿ միջազգային դաշնագիր, <http://www.irtek.am/views/act.aspx?aid=37347>, Դաշնագիրը ՀՀի համար իգօրու է դարձել 1993 Դեկտեմբերի 13ից:

¹⁰ Տուեալները նախնական են եւ յետագայում կարող են փոփոխուել աճման միտումով, քանի որ տոյն հետազօտութեան աւարտման օրուայ դրութեամբ դեռեւս ընթանում են կրած վնասների չափագրման եւ ակնկալիք վնասների գնահատման աշխատանքներ:

¹¹ Ըստ «Կովկասի ինստիտուտ»ի աւագ գիտաշխատող, վիճակագիր Հրանտ Միքայէլեանի գնահատականների, <https://ampop.am/the-post-war-economic-situation-in-armenia/> :

¹² ԱՀ անկախութիւնից իվեր ներքին շրջանառութեան համար ֆինանսական եւ նիւթական, բնական, այլ միջոցները ՀՀի հետ համատեղ հաշուեկշիռներով են վարում:

ԱՀՆ պատերազմի հետեւանքով: Ընդ որում, այդ կորուստները 2 հայկական պետութիւնների ազգային հարստութեան կորուստ է, եւ ոչ միայն այս տարրայ կտրուածքով, այլ առնուազն՝ յառաջիկայ տասնամեակների:

Լուրջ վնաս է կրել արդիւնաբերական արտադրութիւնը: ՀՀ-ում ամերուել են բազմաթիւ արտադրական շէնքեր, շինութիւններ, շարքից դուրս են եկել արդիւնաբերական սարքաւորումներ:

Ադրբեջանի տիրապետութեան տակ են անցել ՀՀ-ին պատկանող հանքեր եւ արդիւնաբերական հզօրութիւններ: Մասնաւորապէս Ադրբեջանի տիրապետութեան տակ է անցել Սոթքի հանքավայրի երբեւիցէ չշահագործուած մասը, ինչն ըստ տարածքային չափագրման կազմում է Սոթքի հանքավայրի կէտը¹³: Հարկ է նշել, որ ՀՀ իրաւասութեան տակ գտնուող հանքավայրի մասը լիարժէք կերպով շահագործուել է վերջին 50 տարիներին: Վերոյիշեալից հետեւում է, որ նոր սահմանագծոտու պատճառով հնարաւոր է հանքավայրն այլեւս չշահագործուի, որը կարող է հսկայական տնտեսական վնաս հասցնել ՀՀ-ին, քանի որ Սոթքի ոսկու հանքավայրը շահագործող «Գէոպրոմայնինգ Գոլդ» ընկերութիւնը ՀՀ-ի խոշոր հարկատուներից է¹⁴: Սոթքի հանքի շահագործման հնարաւոր կասեցումը յանգեցնելու է նաեւ բազմաթիւ ընկերատնտեսական խնդիրների: Բացի նրանից, որ հանքը շահագործող ընկերութիւնը ՀՀ ամենախոշոր հարկատուներից է, հարցականի տակ է յայտնում նաեւ Արարատի ոսկու կործման գործարանի յետագայ շահագործումը: Միաժամանակ անդամալուծման վտանգի տակ է յայտնում նաեւ «Հարաւկովկասեան երկաթուղին», որի բեռնաշրջանառութեան ամբողջ ծաւալի ամէկի քան 50%ն ապահովում է Սոթքից Արարատ՝ հանքաքարի փոխադրման շնորհիւ¹⁵:

«Հանքավայրի չշահագործումը կամ ոչ ամբողջական շահագործումը կ'ունենայ տնտեսական վատ հետեւանքներ, կորուստները մեծ կը լինեն, չնայած նրան, որ այս տարիներին էլ ոսկու հսկայական ծաւալներ են ար-

¹³ Սոթքի հանքի կէտը պատկանում է հայերին, կէտը՝ ադրբեջանցիներին: Այս մասին երէկ յայտարարեց ՀՀ ՊՆ Գլխաւոր շտաբի պետի տեղակալ Տիրան Խաչատրեանը: Այս յայտարարութիւնը եղաւ այն աղմուկից յետոյ, երբ պարզուեց, որ ադրբեջանցի զինծառայողները մտել են Սոթքի տարածաշրջան, մասնաւորապէս Սոթքի հանքավայր, եւ սահմանագծում է իրականացում («Սոթքի հանքավայրը կիսում է օլիգարխիայի եռակողմ պայմանաւորութեա՞ն արդիւնքում», <https://www.1in.am/2864063.html>):

¹⁴ Յիշեցնենք, որ «Գէոպրոմայնինգ Գոլդ» ՍՊԸ-ն շահագործում է ՀՀ ամենամեծ ոսկու հանքավայրը: Ընկերութիւնը ռուս սեփականատէրերի ձեռքում է: Խոշոր բաժնետէրը մեծահարուստ Ռոման Տրոցենկօն է, ով այս տարրայ Յուլիսից դարձել է «Գէոպրոմայնինգ գոլդ»-ի շուրջ 96% բաժնեմասի սեփականատէրը: «Սոթքի հանքավայրը կիսում է օլիգարխիայի եռակողմ պայմանաւորութեա՞ն արդիւնքում», <https://www.1in.am/2864063.html> :

¹⁵ Նոյն:

դիւնահանուել, թալան է իրականացուել, եւ ոչ-լիարժէք հարկային վճարումներ են կատարուել: Դա նաեւ մեծ հարուած կը հասցնի մեր ոսկու պաշարներին, մեր տնտեսութեան հարկային եկամուտներին...»¹⁶: Այս ենթահողում մտահոգութիւն է առաջացնում նաեւ Սիւնիքում նոյն ընկերութեան կողմից շահագործուող միւս հանքավայրերի ճակատագիրը: Չի բացառու, որ նման մտահոգութիւն առաջանայ նաեւ Զանգեզուրի պղնձամոլիբդէնային կոմբինատի, Կապանի բազմամետաղային հանքավայրի եւն. հետ:

Պատերազմի ասարտից յետոյ եւս Ադրբեջանը շարունակում է խախտել 2020 Նոյեմբերի եռակողմ յայտարարութիւնը եւ շարունակական վնասներ հասցնել ՀՀ սահմանամերձ համայնքների (Գեղարքունիք, Սիւնիք, Տաւուշ) տնտեսութիւններին ու բնականոն տնտեսական գործունէութեանը: Այսպէս, Ադրբեջանական զինուած ուժերը ռազմական յարձակումներով խախտել են Գեղարքունիքի մարզում ՀՀ քաղաքացիների տնտեսական գործունէութեան միջազգայնօրէն երաշխաւորուած իրաւունքը¹⁷:

Այս առնչութեամբ, ՀՀ ՄԻՊի (Մարդու Իրաւունքների Պաշտպանութիւն) յայտարարութիւնում մասնաւորապէս ասում է. «... ՀՀ մարդու իրաւունքների պաշտպանը ստացել է գործարարութեամբ զբաղուող ընկերութեան տնօրէնից բողոք այն մասին, որ ադրբեջանական զինուած ուժերի ծառայողները 2020 Նոյեմբերի 25ին ապօրինաբար, պատերազմի սպառնալիքով ներխուժել են ՀՀ կառավարութեան որոշմամբ իրենց յարկացուած այն տարածքը, որտեղ արդէն 20 տարի իրենք իրականացնում են ձեռնարկատիրական գործունէութիւն՝ դրանով պատճառելով շուրջ 5,000,000 ԱՄՆ դոլարի վնաս: Արդիւնքում գործարար ընկերութիւնը զրկուել է իրենց յարկացուած՝ ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Գեղամասար համայնքի Սոթք գիւղի 200 հա հողատարածքն օգտագործելու, 75 հա տարածքի վրայ կառուցուած հողմային էլեկտրակայանից՝ 2 հողմակից ... Այսինքն՝ ընկերութիւնը զրկուել է նաեւ առանձնապէս խոշոր չափի բաց թողնուած օգուտներից, ինչպէս նաեւ տնտեսական գործունէութիւնը զարգացնելու հնարաւորութիւնից...»¹⁸:

Համանման կերպով ադրբեջանական զինուածը դիտաւորեալ արարքներով, զէնքի կիրառութեան սպառնալիքով ՀՀ քաղաքացի գործարարներ

¹⁶ Նոյն:

¹⁷ «Ադրբեջանի ԶՈւն ռազմական արարքներով խախտել են Գեղարքունիքում ՀՀ քաղաքացիների միջազգայնօրէն երաշխաւորուած իրաւունքը. ՄԻՊ», https://yerevan.today/all/iravakan/75708/adrbedjani-zou-n-razmakan-ararqnerov-xaxtel-en-gegharqouniqoum-hh-qaghaqacineri-midjazgaynoren-erashxavorvats-iravounqy-mip?fbclid=IwAR3_E3z02aH1m9GbSmim5z1zgu3T7kU8mlmaV2Eu9HdmpEjcc6Q8viGrBjl :

¹⁸ Նոյն:

րին՝ ադրբեջանի հետ սահմանամերձ մարզերում, գրկել են եւ շարունակում են գրկել միջազգայնօրէն երաշխաւորուած եւ ՀՀ սահմանադրութեամբ ամրագրուած տնտեսական գործունէութեամբ զբաղուելու իրաւունքից այն տարածքում, որը նրանց յատկացուել է ՀՀ կառավարութեան որոշմամբ՝ «Պետական սահմանի մասին» ՀՀ օրէնքի հիման վրայ, ինչպէս եւ հաստատուել կառավարութիւնից անկախ ՀՀ մարմինների որոշումներով:

Նշուածից բացի, այս ամէնի արդիւնքում իրական սպառնալիքներ են առաջացել նաեւ բնակիչների կեանքի, առողջութեան, սեփականութեան եւ կենսական կարելիութեան միւս իրաւունքների համար: Հարցն այն է, որ այդ տարածքները օգտագործուել են նաեւ արօտավայրերի եւ խոտհարքի համար, իսկ ներկայում արդէն դա դարձել է անհնար Ադրբեջանի զինուած ուժերի նշանառութեան տակ լինելու պատճառով, ինչը բնակիչների համար լուրջ խնդիրներ է առաջացրել գիւղատնտեսութեան ու մասնաւորապէս՝ անասնապահութեան հարցերով:

Գործարարներն օրինական գործունէութիւնն իրականացնելու համար իրենց յատկացուած տարածքին առհասարակ մօտենալ չեն կարող:

Ակնյայտ է, որ ադրբեջանական զինուած ուժերի այս գործողութիւնների արդիւնքում, որոնք տեղի են ունեցել ուժի գործադրման բացայայտ սպառնալիքով, խախտուել են ՀՀ քաղաքացիների տնտեսական գործունէութեան միջազգայնօրէն երաշխաւորուած եւ ՀՀ սահմանադրութեամբ ամրագրուած իրաւունքը, ինչպէս նաեւ արօտավայրերից ու խոտհարքներից օգտուելու եւ այլ իրաւունքներ:

Լուրջ վնաս է կրել գիւղատնտեսութիւնը: ՀՀ-ում օգտագործման համար ոչ-պիտանի են դարձել հազարաւոր հեկտարների հասնող հողատարածքներ, այդ թւում՝ բերրի վարելահողեր, արօտավայրեր, անտառային տարածքներ, իսկ դրանց հսկայական զանգուածն անցել է Ադրբեջանի իրաւասութեան տակ՝ միլիոնաւոր դոլարների հասնող բերքով, այդ թւում՝ հացահատիկային մշակումներ, միրգ, հատապտուղեր եւն.:

Պատերազմի ընթացքում կոտորուել են/Ադրբեջանի իրաւասութեան տակ անցած տարածքներում են մնացել մեծաքանակ խոշոր եղջերաւոր անասուններ, մանր եղջերաւոր անասուններ, խոզեր, թռչուններ եւն.:

ԱՀի տնտեսութեան մէջ մեծ է գիւղատնտեսութեան դերը: Այսպէս գիւղատնտեսական արտադրանքը 2019ին կազմել է համախառն ներքին արդիւնքի 20,6 տոկոսը: 2020ին սպասուում էր առատ բերք: Սակայն 2020 Նոյեմբերի 9ին ՌԴի, ՀՀի եւ Ադրբեջանի միջեւ եռակողմ յայտարարութիւնը ստորագրելուց յետոյ ԱՀի բնակչութեան մի մասը լքեց իրենց տները՝ հասունացող բերքը թողնելով Ադրբեջանին անցնող Քարվաճաղի, Քաշաթաղի, Ակնայի (Աղդամի) այգիներում¹⁹:

¹⁹ «Նոան 5 ծառից 4ն անցել է ադրբեջանցիներին. Արցախի կորուստները գիւղատնտեսութեան ոլորտում»,

Այսպես, պատերազմի հետեանքով ԱՀի ամէն 5 նռան ծառից 4ը անցել է աղբբեջանցիների վերահսկողութեան տակ: Հայկական վերահսկողութեան տակ է մնացել նռան 2300 հա այգիներից միայն 500 հեկտարը: Այդ այգիներում են մնացել նորատունկ 160 հեկտար այգիներ: Այգետէրերը չեն էլ հասցրել բերքահաւաք անել, քանի որ պահը համընկել է պատերազմական գործողութիւնների հետ: Կորստի չափը գնահատելու համար հարկ է նշել, որ պատերազմին նախորդած տարին՝ 2019ին այդ այգիներից նռան համախառն բերքը կազմել էր 4890 տոննա՝ նախորդ տարուայ 2470 տոննայից գրեթէ կրկնակի աւելի: 2020ին նոյնպէս սպասում էր այդպիսի առատ բերք, սակայն դա գրեթէ ամբողջութեամբ մնաց Ադրբեջանի տիրապետութեան տակ:

Նոյն ճակատագրին արժանացան արցախեան հանրայայտ թթի այգիները: Այս հատապտղի դերը շատ մեծ է ԱՀի տնտեսութեան մէջ: Ըստ ԱՀի տնտեսութեան եւ գիւղատնտեսութեան նախարարի, նախքան պատերազմը Արցախի 950 հա թթի այգիներից հայկական վերահսկողութեան տակ է մնացել սոսկ 650 հեկտարը:

Լուրջ վնաս է հասցուել նաեւ հացահատիկային մշակումների ցանքատարածութիւններին ու բերքին: ԱՀի գիւղատնտեսութեան նախարարի նախնական տուեալներով՝ կորսուել են շուրջ 95,000 հա հացահատիկի ցանքատարածութիւն եւ այգիներ: Այսպէս՝ պատերազմի ժամանակ կորսուած ու դրանից յետոյ եռակողմ յայտարարութեամբ Ադրբեջանին անցած տարածքներից Հադրութի եւ Քաշաթաղի շրջաններում միասին կար հացահատիկի 34,000 հա ցանքատարածութիւն: Այս կորստին կը գումարուեն նաեւ Ասկերանի ու Մարտունու շրջանների որոշ հատուածների կորուստները. այս երկու շրջաններում հիմնականում ցորեն էր ցանում: Ուշագրաւ է, որ հացահատիկային մշակաբոյսերի մասով ԱՀն ամբողջութեամբ ինքնաբաւ էր, աւելին՝ ԱՀում ստացուած բերքը 25%-ով բաւարարում էր նաեւ ՀՀ ցորենի պահանջարկը: Նախնական հաշուարկներով, ներկայ դրութեամբ ԱՀում առկայ է մօտ 35,000 հա վարելահող, ինչը լուրջ մարտահրաւրի առջեւ կը կանգնեցնի ԱՀ եւ ՀՀ պարենային անվտանգութեան խնդիրը՝ հացահատիկային մշակումների մասով:

Պատերազմն իր խորը ազդեցութիւնն է թողել երկրում գործարար մթնոլորտի, տնտեսայարաբերութիւնների վրայ: Գործարար համայնքը չի կարողանում ելք գտնել բազմաթիւ խոչընդոտներից, որոնք հետեանք են երկրի փոխադրամիջոցային խորը շրջափակման, ուժանիւթի հզօրութիւն-

---

(<https://ampop.am/damage-and-losses-to-agricultural-sectors-by-artsakh-2nd-war/?fbclid=IwAR37p0zpoEkuJhab8qEY72WBPsynABfv12kVf8H8Kfj38iOi7TeixngSN0>):

ների կրճատման ու այդ գործում ՌԴից միակողմանի կախումառության, իշխանությունների կողմից նախաձեռնությունների բացակայության²⁰:

Այս կապակցությամբ հարկ է ուշադրություն դարձնել Ադրբեջանի նախագահի պաշտոնական ուղերձները ՀՀ-ի ու հայերի մասին, որոնց թումընդգծում է. «... մենք պէտք է տանենք ատյի ուժեղ պայքար Հայաստանի դէմ ու անելացնենք պայքարի կշիռը: Մենք այն մեկուսացրել ենք միջազգային եւ տարածաշրջանային բոլոր ծրագրերից...»²¹:

Այս պայմաններում շատ գործարաններ, արտադրություններ դադարեցնում են իրենց գործունէութիւնը²², դրանով նկատելիօրէն պակասեցնելով ամաւարկային մուտքերը, ինչը յղի է ՀՀ ամաւարկով նախատեսուած ծրագրերի հաւանական թերի ֆինանսաւորման հեռանկարով:

Ըստ ՀՀ պետական եկամուտների կոմիտէի (ՊԵԿ) տեղեկատուութեան 2020ի վերջին երեք ամսում, այսինքն պատերազմի ընթացքում, ՀՀ-ում, ընդհանուր առմամբ, գործունէութիւնը ժամանակաւոր դադարեցրել է 7216 տնտեսվարող, 1041 բիզնէս էլ հաշուառումից հանուել է կամ լուծարուել: Տնտեսական ոլորտի պատասխանատուների ներկայացմամբ, բիզնէսները հիմնականում փակուել են համաւարակի հասցրած վնասի հետեւանքով: ՊԵԿի տեղեկատուութիւնից երեւում է, որ ամենաշատը տուժել է մշակող արդիւնաբերութեան ոլորտը, որտեղ իրենց գործունէութիւնը ժամանակաւոր դադարեցրել է 905 տնտեսվարող, հաշուառումից դուրս են եկել կամ լուծարուել 87ը: Մեծ թումով տնտեսվարողներ կորուստներ են ունեցել մեծածախ եւ մանրածախ առեւտրի, ինքնաշարժների եւ մոտոցիկլէպների նորոգման ոլորտում: 2889 տնտեսվարող ժամանակաւոր դադարեցրել է այդ ոլորտում ծառայութիւն մատուցել: Եւ դեռ յայտնի էլ չէ՝ բիզնէսները կը գործարկէ՞ն, թէ՞ ոչ: 592ն էլ ընդհանրապէս լուծարուել են:

---

²⁰ «Այսօր հասարակութեան մէջ առկայ է բարոյահոգեբանական, թշնամանքի եւ ատելութեան մթնոլորտով միջավայր: Իսկ ինչ վերաբերում է ճգնաժամերին, դա ե՛ւ դիւանագիտական է, ե՛ւ հումանիտար է, ե՛ւ սոցիալ-տնտեսական է: Այս իրողութիւնները պէտք է սթափեցնող լինեն, սակայն հասարակութեան մէջ այսօր գերակշռում է անորոշութիւնների գիտակցումը, եւ սա չի կարող արդիւնաւէտ լինել՝ իր հարցազոյցի մէջ ընդգծում է ԵՊՀ տնտեսագիտութեան եւ կառավարման ֆակուլտէտի դեկան, Հանրային Խորհրդի անդամ Հայկ Սարգսեանը», «Իշխանութեան մօտ չկայ գիտակցում, որ իրավիճակը կրիտիկական է», <https://www.1in.am/2892227.html> :

²¹ «Հերթական ապացոյցները Ադրբեջանում հայերի նկատմամբ էթնիկ հիմքով թշնամանքի խորքային արմատների վերաբերեալ» ՄԻՊ, 15 Փետրուար, 2021 (<https://www.1in.am/2902594.html>):

²² «Երեք ամսում հազարաւոր բիզնէսներ փակուել են, բայց կորոնավիրուսն ու պատերազմը պետական համակարգի կողքով են անցել», https://www.aravot.am/2021/02/16/1171606/?fbclid=IwAR2Hcy4VPEc2Cc_n7t_QtbEO44QuDNpeGib02AOxkP5nenq5UjVkc6aE4_Q :

Մինչ համավարակն ու պատերազմը երկրում «բում» արած շինարարության ոլորտն էլ ճգնաժամից անմասն չի մնացել. 208 տնտեսվարող գործունեությունը ժամանակաւոր դադարեցրել է, 7 կազմակերպություն՝ ինքնալուծարել:

Համավարակի ու պատերազմի հետեւանքով բիզնեսների փակման գործընթացի հետ մէկտեղ նրանցից շատերը մատնուում են հարկադրուած պարապուրդի: ՀՀ ամենախոշոր հարկատուներից մէկը՝ «Մասիս Տաբակօն», մատնուել է պարապուրդի: Գործարանի աշխատակիցներին ուղարկել են տուն. պատճառը այս ընկերութեան արտադրանքի պահանջարկի նուազումն է: Համաշխարհային տնտեսական ճգնաժամը չի շրջանցում ուրեւէ ընկերութեան եւ կազմակերպութեան, եւ նոյնիսկ այնպիսի ապրանք, ինչպիսին ծխախոտն է, կարող է չարտադրուել պահանջարկի բացակայութեան պատճառով²³:

Լուրջ վնասներ են կրել նաեւ տնտեսութեան մնացած բոլոր ոլորտները, որոնց գնահատական տալը այս պահին պարզապէս անհնար է: Սակայն այդ վնասներն արտայայտուում են հետեւեալ գերտնտեսական մակարդակի գնահատականների մէջ:

Այսպէս, ըստ փորձագիտական գնահատականների²⁴ 2019ի համեմատութեամբ 2020ին ՀՀում չարտադրուած ՀՆԱն գնահատուում է (առանց սպառողական գների աղիւսակի ազդեցութեան հաշուառման) աւելի քան 780 մլրդ դրամի չափով, այդ թումը՝ չարտադրուած գիւղատնտեսական համախառն արտադրանքը՝ աւելի քան 34 մլրդ դրամ, չիրականացուած շինարարական աշխատանքների ծաւալը՝ աւելի քան 34 մլրդ դրամ, չիրականացուած առեւտրաշրջանառութիւնը՝ աւելի քան 391 մլրդ դրամ, չմատուցուած ծառայութիւնների ծաւալը (առանց առեւտրի)՝ շուրջ 285 մլրդ դրամ: Այդ նոյն ժամանակաշրջանում արտաքին առեւտրաշրջանառութիւնը կրճատուել է 1.1 մլրդ ԱՄՆ դոլարի (434.3 մլրդ դրամ) չափով, այդ թումը արտահանումը կրճատուել է 104.1 մլն ԱՄՆ դոլարի (21.5 մլրդ դրամ) չափով, իսկ ներմուծումը՝ 978 մլն ԱՄՆ դոլարի (413 մլրդ դրամ) չափով:

Ընդ որում, ՀՆԱ ծաւալների կրճատման մեծ բեռը՝ 35.4 տոկոսը, բաժին է ընկել 2020ի 4րդ եռամսեակին, ինչը համընկնում է պատերազմի ու յետպատերազմեան ժամանակաշրջանին: Յատկանշական է, որ 2020ի ընթացքում չարտադրուած արդիւնաբերական արտադրանքի շուրջ 2/3ը չի արտադրուել 2020ի 4րդ եռամսեակի ընթացքում, համապատասխանաբար՝ չարտադրուած գիւղատնտեսական համախառն արտադրանքի

²³ «Տնտեսական կոլապս. «Մասիս Տաբակօն» մատնուել է պարապուրդի», «Ժամանակ», <https://www.1in.am/2892455.html> :

²⁴ Այս եւ միւս փորձագիտական գնահատականները կատարուել են ՀՀ ՄԻՊ Արման Թաթոյեանի, ՄԱԿի փորձագէտների, լրագրողների, տարբեր հետազոտողների, յատկապէս՝ Մ. Արիստակէսեանի կողմից՝ պետական կառավարման մարմինների պաշտօնական կայքերում հասանելի տուեալների հիմամբ:

շուրջ 44 տոկոսը, չիրականացուած շինարարական աշխատանքների՝ շուրջ 27 տոկոսը, չիրականացուած առետրաշրջանառութեան՝ շուրջ 40 տոկոսը, չմատուցուած ծառայութիւնների ծաւալի (առանց առետրի)՝ շուրջ 27 տոկոսը: Նոյնապէս արտաքին առետրաշրջանառութեան տարեկան ծաւալի կրճատման շուրջ 45 տոկոսը տեղի է ունեցել 2020ի 4րդ եռամսեակի ընթացքում: Ընդ որում, արտաքին առետրաշրջանառութեան կրճատումը տեղի է ունեցել հիմնականում ի հաշիւ ներմուծման ծաւալների կրճատման՝ 47.8 տոկոս:

2019ի համեմատութեամբ 2020ին պետական ամաւարկի մուտքերն աւելացել են սոսկ 1.3 մլրդ դրամի չափով: Ընդ որում, հարկային վարչարարութեամբ պետական եկամուտների հաւաքագրումը նուազել է 40.1 մլրդ դրամի չափով, իսկ ահա պաշտօնական դրամաշնորհների ծաւալն աւելացել է 41.3 մլրդ դրամի չափով: Ակնյայտ է, որ ամաւարկային եկամուտների տարեկան աւելացումը եղել է ի հաշիւ պաշտօնական դրամաշնորհների: Ընդ որում, այդ պաշտօնական դրամաշնորհների աւելի քան 91 տոկոսը ստացուել է 2020ի 4րդ եռամսեակի ընթացքում, այսինքն պատերազմի ընթացքում: 2020ի միայն 4րդ եռամսեակի ընթացքում հարկային ու մաքսային վարչարարութեամբ հաւաքագրուած հարկերի ու տուրքերի ծաւալը 16.8 մլրդ դրամով պակաս է եղել 2019ի նոյն ժամանակաշրջանի համեմատութեամբ:

Վերոյիշեալին հակառակ ամաւարկային ծախսերը 2019ի համեմատութեամբ 2020ին աւելացել են 271.2 մլրդ դրամի չափով, ինչը լուրջ լարուածութիւն է առաջացրել ՀՀ ամաւարկի կատարման գործում՝ աւելացնելով դրա պակասուրդը աւելի քան 270 մլրդ դրամի չափով²⁵ (պակասուրդի մեծութեան վրայ ազդել են նաեւ համաւարկի հետեւանքների վերացմանն ուղղուած չնախատեսուած ծախսերը): Ընդ որում, ամաւարկային ծախսերի աւելացման մէջ աւելի քան 85.4 տոկոսը կազմում են ընթացիկ ծախսերը: Այդ իսկ պատճառով ՀՀ կառավարութիւնը ձեռնամուխ եղաւ 750 մլն ԱՄՆ դոլարի եւրօբոնդերի թողարկմանը, ինչը բնականաբար բարձրացրեց երկրի պարտքային բեռը՝ դրա մակարդակը հասցնելով ՀՆԱ 72,3 տոկոսի վտանգաւոր սահմանագծին: Այդ պայմաններում ՀՀ կենտրոնական բանկը 1,0 տոկոսով բարձրացրեց վերաֆինանսատրման բանկային տոկոսադրոյքը՝ հասցնելով 5,25 տոկոսի, ինչը էապէս «թանկացրեց» գործարարների համար ներդրումների ծաւալներն մեծացնելու եւ տնտեսութիւնը զարգացնելու նպատակով խիստ անհրաժեշտ փողը:

Յատկանշական է, որ միայն 2020ի 4րդ եռամսեակում (այսինքն պատերազմի ընթացքում) նախորդ տարուայ նոյն ժամանակաշրջանի համեմատութեամբ ամաւարկային ծախսերն աւելացել են 94.3 մլրդ

²⁵ Նախնական տուեալներ ըստ ՀՀ ՎԿի տեղեկանքի (www.armstat.am):

դրամի չափով, ինչը կազմել է տարուայ ընթացքում լրացուցիչ կատարուած ամավարկային ծախսերի շուրջ 35.0 տոկոսը:

**ՄՐՑԱԿՑՈՒԹԻՒՆ ԸՆԴԴԷՄ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ.
ՏԵՍԱԲԱՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ**

Այն, որ բացասական միտում է նկատուում ոչ միայն ՀՀում, այլ նաեւ այլ երկրներում եւ մարզերում՝ մեզ չի մխիթարում: Այս աղիւսակները ցոյց են տալիս հնարաւոր փոփոխութիւնները եւ զարգացման ցուցանիշերի ուժականութիւնը ոչ միայն 2020ին, այլեւ 2021ին:

Ակնյայտ է, որ, մեր կարծիքով, պատճառուած վնասը չի կարող փոխհատուցուել տեղական եւ հին, ասանդական պայքարի մեթոդներով, որոնք որոշակիօրէն մեկուսացուած են եւ լիարժէք հաշուի չեն առնում տարածաշրջանային միտումները եւ համաշխարհային տնտեսութեան ուժական փոփոխութիւնները: Պէտք է ճանաչել քաղաքատնտեսութեան դասական դպրոցի տեսական հիմնադրոյթների արդիականութեան զգալի կորուստը, մասնաւորապէս, թուայնացման դարաշրջանում եւ նոր՝ չորրորդ՝ արհեստագիտական յեղափոխութեան ժամանակաշրջանում:

Մեր ուսումնասիրութեան արդիւնքները կարելորում են բացարձակ, համեմատական եւ մրցակցային առաւելութիւնների հիմնական թոյլ կողմերը եւ բացթողումները՝ առաջարկելով համագործակցային առաւելութիւնների նոր տեսութեան միջոցով նոր մօտեցումներ՝ գիտական փաստարկներով, հիմնաւորումներով, վիճակագրութեամբ, տնտեսական ցուցանիշերով եւ գործօնների վերլուծութեամբ: Համագործակցային առաւելութիւնները եւ դրանց արդիւնաւէտ օգտագործումը պարզելու անհրաժեշտութիւնը պայմանաւորուած է նաեւ նրանով, որ համաշխարհային տնտեսութիւնը փորձում է գտնել աճող հակամարտութիւնների լուծման եւ խաղաղութեան ու անվտանգութեան հաստատման շուրջ համաձայնութեան գալու ուղիներ:

Աղյուսակ 1. Համաշխարհային տնտեսության վերջին կանխատեսումները²⁶			
		Կանխատեսումներ	
	2019	2020	2021
Համաշխարհային տնտեսություն	2,9	-3,0	5,8
Զարգացած տնտեսություններ	1.7	-6.1	4.5
Մ. Նահանգներ	2.3	-5.9	4.7
Եվրոպարածք	1.2	-7.5	4.7
Գերմանիա	0.6	-7.0	5.2
Ֆրանսա	1.3	-7.2	4.5
Իտալիա	0.3	-9.1	4.8
Սպանիա	2.0	-8.0	4.3
Ճափոն	0.7	-5.2	3.0
Միացեալ թագավորություն	1.4	-6.5	4.0
Քանադա	1.6	-6.2	4.2
Զարգացած այլ տնտեսություններ	1.7	-4.6	4.5
Զարգացող շուկաներ եւ աճող տնտեսություններ	3.7	-1.0	6.6
Զարգացող եւ աճող Ասիա	5.5	1.0	8.5
Չինաստան	6.1	1.2	9.2
Հնդկաստան	4.2	1.9	7.4
ASEAN-5	4.8	-6	7.8
Զարգացող եւ աճող Եվրոպա	2.1	-5.2	4.2
Ռուսաստան	1.3	-5.5	3.5
Լատին Ամերիկա եւ Բարիպեաններ	0.1	-5.2	3.4
Պրագիլ	1.1	-5.3	2.9
Մեքսիկո	-0.1	-6.6	3.0
Միջին Արեւելք եւ Կեդրոնական Ասիա	1.2	-2.8	4.0
Սելուտական Արաբիա	0.3	-2.3	2.9
Հարաւ. Սահարական Ափրիկէ	3.1	-1.6	4.1
Նիկերիա	2.2	-3.4	2.4
Հարաւային Ափրիկէ	0,2	-5,8	4,0
Ցած եկամուտով զարգացող երկիրներ	5,1	0,4	5,6

Հասկանալի է, որ ինչպէս բացարձակ, այնպէս էլ յարաբերական առաւելությունների դէպքում պետությունները ձգտում են առաւելագոյն շահոյթ ստանալ դրանցից, եթէ ոչ դիտաւորեալ՝ ի վնաս այլ երկրների, ապա, գոնէ հնարաւորութեան դէպքում՝ յօգուտ միայն սեփական երկրի տնտեսութեան: Եթէ իրական մրցակցութիւնը հետապնդում է բացառապէս տնտեսական շահեր եւ ենթադրում է մասնաւոր դրամագլխից ստացուած շահոյթի մեծացում, ապա համագործակցութիւնն ու համագործակցային առաւելութիւնների կիրառումը անպայմանօրէն ներառում են ընկերային բաղադրիչը, այլ կերպ ասած՝ մասնակից երկրների եւ նրանց ժողովուրդների կենսական շահերն ու բարեկեցութիւնը, մանաւանդ, երբ

²⁶ Данные Международного валютного фонда (ԱՄՀի տուեալները), www.imf.org :

այդ ուղղությամբ ելքեր են որոնում, յատկապես, համաճարակա-
տնտեսական ճգնաժամի պայմաններում:

Մեր կարծիքով՝ բացարձակ, յարաբերական մրցակցային առաւելու-
թիւնների իրացումը ենթադրում է տնտեսական ուժի օգտագործում՝ ձեւա-
ւորում, ձեռք բերում գերիշխող դիրքից, մինչդեռ համագործակցային
առաւելութիւնների օգտագործումը պահանջում է մրցակցային առաւելու-
թիւնների համադրութիւն եւ ուժերի հաւասարակշռութիւն²⁷: Սա, իր հեր-
թին, ենթադրում է զսպել գործազրկութիւնը, աղքատութիւնը, սղաճը, ա-
պօրինի գաղթը եւ թիմային ընդհանուր մասնակցութեամբ հասնել այլ ըն-
կերային խնդիրների լուծմանը: Մենք հաւատում ենք, որ բացարձակ, յա-
րաբերական մրցակցային առաւելութիւնների իրացումը ենթադրում է
ձեռք բերում դիրքից տնտեսական ուժի օգտագործում, մինչդեռ համա-
տեղ առաւելութիւնների իրացումը պահանջում է մրցակցային առաւելու-
թիւնների համադրութիւն եւ շահերի հաւասարակշռում: Եթէ օրէցօր
սրտող մրցակցութիւնը ոչ միայն չի բացառում բոլոր տեսակի հնարքների,
շահերի բախման, տնտեսական կորուստների եւ տնտեսական պատժա-
միջոցների օգտագործումը՝ ապա համագործակցութիւնը հիմնուած է
վստահութեան, գործընկերութեան եւ նոյնիսկ փոխօգնութեան վրայ: Իս-
կապէս, առանց վստահութեան գործօնի գերակշռութեան, այսօր անհնար
է պատկերացնել համավարակի եւ այլ համաճարակների դէմ արդիւնաւէտ
պայքարի, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ բնական եւ արհեստածին աղէտների
դէմ արդիւնաւէտ պայքար վարել:

Յատկապէս աճում է համագործակցութեան առաւելութիւնների տեսու-
թեան կիրառական արժէքը տարածաշրջանային համարկման տեսանկիւ-
նից: Մասնաւորապէս, տարածաշրջանային հարթակում սա բարելաւում է
հարեան երկրների միջեւ առեւտրային համագործակցութիւնը: Մրցակ-
ցային առաւելութիւնները վերածում են համատեղ առաւելութիւնների, ո-
րոնք լրացնում են միմեանց ուժեղ կողմերը՝ հասնելով *սիներգետիկ*
արդիւնքների, ազգային տնտեսութեան բոլոր հնարաւոր ոլորտներում:
Համաշխարհային առումով, համագործակցութեան առաւելութիւնների
գիտակցումը կարող է մեծապէս նպաստել խաղաղութեան, կայունու-
թեան եւ ներառական զարգացմանը:

ԵԱՏՄԻ ՀԵՏ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Տարածաշրջանայնացման ներուժը եւ դրա հնարաւոր առաւելութիւն-
ները ներկայացնելու համար խորհուրդ է տրւում, մասնաւորապէս, ծանօ-
թանալ ԵԱՏՄԻն ՀՀ անդամակցութեան հետ կապուած առկայ միտումնե-
րին, իրական զարգացումներին, որոնք ներկայացուած են հետեւեալ

²⁷ “Current novel coronavirus (COVID-19) outbreak,” World Health Organization Report, <https://www.who.int/health-topics/coronavirus> :

տնտեսական ցուցանիշներով եւ փաստերով, որոնք բնութագրում են համագործակցային առաելութիւնների իրականացումը:

Արտասահմանեան բանկային մասնաւոր փոխանցումները նոյնպէս շարունակում են աճել, ինչը կապուած է չգրանցուած վերաարտահանման հետ: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ից ԵՄ արտահանմանը, ապա այն աճում է արագացուած թափերով: ՀՀ-ից ԵԱՏՄ այլ երկրներ արտահանումն աճել է 11%-ով, իսկ երկրի ընդհանուր ցուցանիշն աճել է 4,6%-ով: ԵՄ երկրներ արտահանումները նոյնպէս տարբերում են իրենց կազմով: Այն պարունակում է շատ անելի քիչ հումք եւ շատ անելի պատրաստի արտադրանք. Կոնիակ եւ գինի, մրգեր եւ բանջարեղէն պահածոներ, հագուստ եւ զարդեր՝ անելի փոքր քանակութեամբ: Շուտով ապրանքների տեղափոխումը ԵԱՏՄ այլ հանրապետութիւններ կը դառնայ է՛լ անելի դիպին: Երեւանում կայացած ԵԱՏՄ վերջին գագաթաժողովում որոշուեց կրճատել ապրանքների տեղաշարժի ընթացքում ստուգումները: Դա կը բարձրացնի նրանց շարժման արագութիւնը եւ կը նուազեցնի փոխադրման հետ կապուած ծախսերը: Յիշեցնենք, որ 2018ին ՀՀ-ից ՌԴ արտահանումը կազմել է մօտ 654 միլիոն դոլար, Բելառուս՝ շուրջ 12 միլիոն, Ղազախստան՝ մօտ 10 միլիոն, Ղրղըզստան՝ մօտ 1 միլիոն դոլար: 2015ի համեմատ (ԵԱՏՄին ՀՀ-ի անդամակցութեան առաջին տարին) դէպի ՌԴ արտահանումն աճել է անելի քան 400 միլիոն դոլարով, Բելառուս՝ մօտ 9 միլիոնով, Ղազախստան՝ մօտ 6 միլիոնով եւ Ղրղըզստան՝ անելի քան 600,000ով²⁸:

Այս ամէնը, մեր կարծիքով, արդիւնք է ոչ միայն դրական ներքին տնտեսական միտումների, այլեւ արտաքին գործօնների, որոնց թում պէտք է յատկապէս նշել ՀՀ-ի անդամակցութիւնը եւ նախագահութիւնը ԵԱՏՄում (2018-19): Վերջինս նշանաւորուեց միանգամից միջանի իրադարձութիւններով, որոնց թում կարելոր է դիտարկել հետեւեալ հիմնականները: Նախ, սա ՀՀ-ի նախաձեռնութիւնն է՝ խթանելու ԵԱՏՄ թուային օրակարգը²⁹, որը լիովին համահունչ է նախագահող երկրի տնտեսական գերակայութիւններին եւ հնարաւորինս լիարժէքօրէն իրականացնելու այն: ԵԱՏՄ արտաքին տնտեսական կապերի այլազանացումը ենթադրում էր առեւտրատնտեսական կապերի զարգացում, մասնաւորապէս Իրանի, Չինաստանի եւ Եգիպտոսի հետ: 2019ի վերջին ՀՀ-ին յաջողուեց զգալիօրէն առաջ տանել ԵԱՏՄում «թուային օրակարգը», որը նախատեսուած է դառնալ դիւանակալական խոչընդոտների եւ կեղծ ապրանքների դէմ պայքարի հիմնական գործիքակազմը: ՀՀ-ն որոշակի դրական փորձ ունի այս ոլորտում. թուային *բանկինգը* աշխուժօրէն զարգանում է, որոշ խոշոր վար-

²⁸ <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20191014/20759386/Ministr-ekonomiki-Armenii-rasskazal-o-roste-eksporta-iz-Armenii-v-EAES.html> :

²⁹ Цифровая повестка ЕАЭС,

<http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/materials/Pages/docs.aspx> :

տնտեսական ցուցանիշներով եւ փաստերով, որոնք բնութագրում են համագործակցային առաելութիւնների իրականացումը:

Արտասահմանեան բանկային մասնաւոր փոխանցումները նոյնպէս շարունակում են աճել, ինչը կապուած է չգրանցուած վերաարտահանման հետ: Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ից ԵՄ արտահանմանը, ապա այն աճում է արագացուած թափերով: ՀՀ-ից ԵԱՏՄ այլ երկրներ արտահանումն աճել է 11%-ով, իսկ երկրի ընդհանուր ցուցանիշն աճել է 4,6%-ով: ԵՄ երկրներ արտահանումները նոյնպէս տարբերում են իրենց կազմով: Այն պարունակում է շատ անելի քիչ հումք եւ շատ անելի պատրաստի արտադրանք. Կոնիակ եւ գինի, մրգեր եւ բանջարեղէն պահածոներ, հագուստ եւ զարդեր՝ անելի փոքր քանակութեամբ: Շուտով ապրանքների տեղափոխումը ԵԱՏՄ այլ հանրապետութիւններ կը դառնայ է՛լ անելի դիփին: Երեւանում կայացած ԵԱՏՄ վերջին գագաթաժողովում որոշուեց կրճատել ապրանքների տեղաշարժի ընթացքում ստուգումները: Դա կը բարձրացնի նրանց շարժման արագութիւնը եւ կը նուազեցնի փոխադրման հետ կապուած ծախսերը: Յիշեցնենք, որ 2018ին ՀՀ-ից ՌԴ արտահանումը կազմել է մօտ 654 միլիոն դոլար, Բելառուս՝ շուրջ 12 միլիոն, Ղազախստան՝ մօտ 10 միլիոն, Ղրղըզստան՝ մօտ 1 միլիոն դոլար: 2015ի համեմատ (ԵԱՏՄին ՀՀ-ի անդամակցութեան առաջին տարին) դէպի ՌԴ արտահանումն աճել է անելի քան 400 միլիոն դոլարով, Բելառուս՝ մօտ 9 միլիոնով, Ղազախստան՝ մօտ 6 միլիոնով եւ Ղրղըզստան՝ անելի քան 600,000ով²⁸:

Այս ամէնը, մեր կարծիքով, արդիւնք է ոչ միայն դրական ներքին տնտեսական միտումների, այլեւ արտաքին գործօնների, որոնց թում պէտք է յատկապէս նշել ՀՀ-ի անդամակցութիւնը եւ նախագահութիւնը ԵԱՏՄում (2018-19): Վերջինս նշանաւորուեց միանգամից միջանի իրադարձութիւններով, որոնց թում կարելոր է դիտարկել հետեւեալ հիմնականները: Նախ, սա ՀՀ-ի նախաձեռնութիւնն է՝ խթանելու ԵԱՏՄ թուային օրակարգը²⁹, որը լիովին համահունչ է նախագահող երկրի տնտեսական գերակայութիւններին եւ հնարաւորինս լիարժէքօրէն իրականացնելու այն: ԵԱՏՄ արտաքին տնտեսական կապերի այլազանացումը ենթադրում էր առեւտրատնտեսական կապերի զարգացում, մասնաւորապէս Իրանի, Չինաստանի եւ Եգիպտոսի հետ: 2019ի վերջին ՀՀ-ին յաջողուեց զգալիօրէն առաջ տանել ԵԱՏՄում «թուային օրակարգը», որը նախատեսուած է դառնալ դիւանակալական խոչընդոտների եւ կեղծ ապրանքների դէմ պայքարի հիմնական գործիքակազմը: ՀՀ-ն որոշակի դրական փորձ ունի այս ոլորտում. թուային *բանկինգը* աշխուժօրէն զարգանում է, որոշ խոշոր վար-

²⁸ <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20191014/20759386/Ministr-ekonomiki-Armenii-rasskazal-o-roste-eksporta-iz-Armenii-v-EAES.html> :

²⁹ Цифровая повестка ЕАЭС,

<http://www.eurasiancommission.org/ru/act/dmi/workgroup/materials/Pages/docs.aspx> :

կային հաստատություններ ներդրեցին ինքնաշխատ միատրների վարկա-
ւորման համակարգ ֆիզիկական անձանց եւ փոքր բիզնեսի վարկաւոր-
ման համար: Մշակույթն է սմարթֆոնների միջոցով գնումների եւ դրամա-
տնային հաշուի հեռակայ բացման ոչ-աւանդական համակարգ: Բջջային
դրամատնային ծրագրերի հնարաւորութիւններն ընդլայնում են՝ էապէս
նուազեցնելով քաղաքացիների եւ ձեռնարկութիւնների գործառնական
ծախսերը: ՀՀ նախագահութեան ընթացքում ուժի մէջ է մտել նաեւ Իրանի
հետ ազատ առեւտրի գոտու մասին ԵԱՏՄ շրջանակներում սկսուած ժա-
մանակաւոր համաձայնագիրը³⁰: Բացի այդ, 2019ի Հոկտեմբերի 25ին ԵԱ-
ՏՄի ու Սերբիայի Հանրապետութեան միջեւ ստորագրուեց ազատ առեւ-
տրի համաձայնագիր: Այն ներդաշնակեցնում է Բելառուսի, Ղազախստա-
նի եւ ՌԴի առեւտրի պայմանները Սերբիայի հետ եւ ստեղծում յատուկ
կարգ հայ եւ ղրղզական ապրանքների համար, որոնց համար նախա-
պատուութիւնները բացակայում էին սերբական շուկայ մուտք գործելիս³¹:

Նշանակալից իրադարձութիւն էր նաեւ ՌԴի հետ առեւտրի ցուցանիշը,
որը 2019ի վերջին գերազանցեց \$2 միլիարդը: ՌԴն շարունակում է մնալ
ՀՀ առեւտրային առաջատար գործընկերը: Այս ցուցանիշի ձեռքբերումը հիմ-
նականում պայմանաւորուած է ԵԱՏՄին անդամակցութեամբ եւ ՌԴում
առանց տուրքի առեւտրի հնարաւորութեամբ, իսկ դրա միջոցով՝ միու-
թեան այլ երկրների հետ: Այս ցուցանիշը գերազանցելու բոլոր հնարա-
ւորութիւնները կան՝ է՛լ աւելի մեծացնելով արտահանումը ԵԱՏՄ երկրներ,
յատկապէս եթէ երկրի կապի մեկուսացման խնդիրը յուսալիօրէն լուծուի:

Մասնաւորապէս, Եւրասիական Տնտեսական Յանձնաժողովի հա-
մարկման եւ գերտնտեսութեան նախարար, ՌԴի ԳԱ ակադէմիկոս Սերգէյ
Գլազեւը համեմատել է ՀՀի եւ Ուկրաինայի վերջին 5 տարուայ տնտե-
սական ցուցանիշերը: Այս ժամանակահատուածում ՀՀում արդիւնաբերա-
կան արտադրութիւնն աճել է 57%ով, իսկ Ուկրաինայում՝ 22%ով: Ներ-

---

³⁰ Временное соглашение о зоне свободной торговли с Ираном, Իրանի հետ
ազատ առեւտրի գոտու ժամանակավոր համաձայնագիր
<http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/dotp/Pages/%D0%92%D1%80%D0%B5%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%BE%D0%B5-%D1%81%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%81-%D0%98%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BC.aspx> :

³¹ Соглашение о ЗСТ между ЕАЭС и Республикой Сербия, ԵԱՏՄ և Սերբիայի միջև
ազատ առեւտրային գոտու համաձայնագիր
<http://www.eurasiancommission.org/ru/act/trade/dotp/Pages/%D0%A1%D0%BE%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D1%88%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5-%D1%81-%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B8%D0%B5%D0%B9.aspx> :

դրումները ՀՀում աճել են 57%ով, Ուկրաինայում՝ մեկ-քառորդով: Արտահանումը ՀՀում աճել է 67%ով, Ուկրաինայում նուազել են մեկ-երրորդով³²:

Երկու երկրներում մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱի մակարդակի վերաբերեալ Արժույթի Միջազգային Հիմնադրամի (ԱՄՀ) այլ ցուցանիշերն ու տուեալները վկայում են վերը նշուածի օգտին: 2020ին այս ցուցանիշը կազմել է 4670 դոլար, իսկ Ուկրաինայում՝ 3880 դոլար: Պէտք է յիշել, որ երկու երկրների աղբիւրների եւ ժողովրդագրական հնարաւորութիւններն անհամեմատելի են, եւ ի տարբերութիւն Ուկրաինայի, ՀՀի չորս հարեաններից երկուսի հետ սահմանները շրջափակուած են: Գոյութիւն ունեն նաեւ ԱՄՆ Կենտրոնական Հետախուզական Վարչութեան (ԿՀՎ) տուեալներ 2017ի համար երկու երկրների գնողունակութեան համեմատումը մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱի վերաբերեալ (Ուկրաինա՝ 8800 դոլար, ՀՀ՝ 9500 դոլար)³³:

Կան եւ այլ ձեռքբերումներ, որոնք՝ ԵԱՏՄում ՀՀի նախագահութեան տեսակէտից էական նշանակութիւն ունեն: Կան եւ չլուծուած խնդիրներ, որոնց շարքում առանցքային է փոխադրամիջոցների խնդիրը, մասնաւորապէս՝ Վերին Լարսով միջանցքի գործունէութեան խնդիրները: Այնուամենայնիւ, առկայ խնդիրները ոչ մի կերպ չեն գերակշռի փաստերը, որոնք նպաստում են ՀՀի համարկմանը եւ ԵԱՏՄին անդամակցութեանը: Նման տարածաշրջանային համարկման ձեւաչափի այլընտրանք այսօր չկայ:

Ըստ երասիական յանձնաժողովի պաշտօնական տուեալների, ՀՀն գրանցել է ամենամեծ տնտեսական օգուտը ԵԱՏՄ անդամ երկրներից³⁴:-

- Փոխադրութեան ոլորտում բեռնափոխադրումների ծաւալը 2019ի համեմատ աճել է 27%ով: Արդիւնաբերական արտադրանքի աճը կրկնապատկուել է մինչեւ 9%: Արտադրութեան աճը կազմել է 10%: Շինարարութեան աճը հասել է 4,5%ի: Համաշխարհային ֆինանսական ճգնաժամից յետոյ ՀՀ տնտեսական աճը հասել է համաշխարհային մրցանիշի՝ 7,6%³⁵:

³² Глазьев сравнил итоги интеграционных процессов в Армении, Кыргызстане и на Украине Читать далее (Գլազեւը համեմատել է ՀՀում, Ղրղըզստանում եւ Ուկրաինայում համարկման գործընթացների արդիւնքները) <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20191129/21256364/Glazev-sravnil-integratsionnye-uspekhi-Armenii-Kyrgyzstana-i-Ukrainy.html><https://ru.armeniasputnik.am/economy/20191129/21256364/Glazev-sravnil-integratsionnye-uspekhi-Armenii-Kyrgyzstana-i-Ukrainy.html> :

³³ <https://www.ritmeurasia.org/news--2020-01-11--armenija-i-eaes.-5-glavnyh-sobytij-2019-goda-46902> :

³⁴ Татьяна Валовая, “Странам-членам ЕАЭС есть чему поучиться у Армении и армянских бизнесменов” (ԵԱՏՄ անդամ երկրները պէտք է օրինակ վերցնեն ՀՀից եւ հայ գործարարներից), <https://www.aravot-ru.am/2019/01/29/297040/> :

³⁵ «Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2019 թ. Յունուար-Դեկտեմբերին», www.armstat.am :

- 2019ին արտահանումներն աճել են ավելի արագ թափերով՝ 718 միլիոն դոլարով եւ աճելով 10.2%-ով: ՌԴ-ն ՀՀ գլխավոր արտահանման շուկան է եւ թիւ մէկ առեւտրատնտեսական գործընկեր երկիրը: Իսկ ներմուծումը ՌԴ-ից աճել է 16.9%-ով եւ կազմել 1.631 միլիարդ դոլար:

- Ընդհանուր առմամբ, ՀՀ-ի արտահանումը 2019ին աճել է 9,3%-ով, իսկ ներմուծումը՝ 10,9%-ով: Միեւնոյն ժամանակ, ԵԱՏՄ երկրներ արտահանումը կազմել է 760 միլիոն 894,5 հազար դոլար, ինչը 10,5%-ով ավել է նախորդ տարուայ 688,473 միլիոն դոլարի դիմաց: ԱՊՀ այլ երկրներ արտահանումը կազմել է 39,538 միլիոն դոլար՝ 29,4%-ով ավել քան 2018ը³⁶:

- 2019ին ՀՀ ներմուծման ծաւալը կազմել է 5,513,798 միլիարդ դոլար՝ նախորդ տարուայ նոյն ժամանակահատուածից աճելով 10,8%-ով³⁷:

- Զբօսաշրջիկների թիւը զգալիորեն աճել է՝ քայլ առ քայլ մօտենալով 2 միլիոնի խորհրդանշական սահմանին. 2019ին ՀՀ այցելել է 1,894,377 զբօսաշրջիկ՝ 14,7% ավելի՝ քան նախորդ տարի: Ռուս զբօսաշրջիկները կազմում են օտարերկրեայ զբօսաշրջիկների ամենամեծ խումբը:

- ՌԴ-ն շարունակում է մնալ ՀՀ պատրաստի արտադրանքի հիմնական շուկան: Բոլոր փոխանցումների 63-65%-ը ՀՀ է գալիս ՌԴ-ից: Ուժանիւթի ճնշող մեծամասնութիւնը գալիս է ՌԴ-ից (գազի 90%, միջուկային վառելիքի 100%): Ռուսական ընկերութիւնները կազմում են ՀՀ տնտեսութեան մէջ ուղղակի ներդրումների 51%-ը³⁸:

- Համագործակցութեան առաւելութիւնները գիտակցելու տեսանկիւնից շատ կարեւոր է, որ ՀՀ-ն եւ ՌԴ-ն միասին աշխատեն ԵԱՏՄ շրջանակներում՝ որոշակի սահմանափակումները ամբողջութեամբ վերացնելու համար: Առեւտրի սահմանափակումների քանակը ՀՀ-ում 47 է, ՌԴ-ում՝ 55:

Վերջապէս, ԵԱՏՄ-ի օգնութեամբ ՀՀ-ն կրկին ծրագրում է դառնալ արդիւնաբերական երկիր³⁹:

Յիրաւի, համագործակցութեան առաւելութիւնների բացայայտումը եւ իրացումը կարող են նպաստել համաճարակի տարածման կանխման ճանապարհների արդիւնաւէտ որոնմանը: Համագործակցութեան եւ տարածաշրջանային համարկման *սիներգիական* ազդեցութիւնը կ'օգնի նաեւ միատրել ջանքերը տնտեսական անվտանգութեան բազմաթիւ ընդհանուր սպառնալիքների դէմ եւ երկրներին բերել թուայնացման դարաշրջանում

---

³⁶ Նոյն:

³⁷ «Հայաստանից արտահանման ծաւալն աճել է 9.4%-ով»,

<https://www.1lurer.am/hy/2020/02/07/>:

³⁸ Թ. Մանասէրեան, «Առկա խնդիրները չեն կարող գերակշռել Հայաստանի օգուտները ԵԱՏՄ-ից», 14.02.2020 <https://soyuzinfo.am/hy/2020/02/7547/> :

³⁹ С помощью ЕАЭС Армения вновь рассчитывает стать индустриальной страной Подробнее (ԵԱՏՄ շնորհիւ ՀՀ-ն յոյս ունի դառնալ արդիւնաբերական երկիր) <https://eadaaily.com/ru/news/2019/12/22/s-pomoshchyu-eaes-armeniya-vnov-rasschityaet-stat-industrialnoy-stranoy> :

Եւ նոր արհեստագիտական յեղափոխութեան մէջ տնտեսական զարգացման որակապէս նոր մակարդակի:

PROSPECTS FOR OVERCOMING THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF BOTH THE PANDEMIC AND THE 44-DAY-LONG ARTSAKH WAR IN THE REPUBLIC OF ARMENIA THROUGH COOPERATION

(Summary)

TATUL MANASERYAN (tatoulm@gmail.com)

This paper offers a new approach for addressing the socio-economic consequences of the pandemic and the following 44-day-long Artsakh war in the Republic of Armenia.

First, the author briefly outlines the economic impact of the pandemic on the Republic of Armenia and then dwells on the destruction, loss and damage the 44-day-long war cost the republics of both Artsakh and Armenia.

The author assesses the benefits of rivalry versus cooperation and concludes that the Republic of Armenia can benefit from better cooperation with the Eurasian Economic Union as it offers huge advantages to the tiny republic.

The author proves his conviction by providing evidence from the yields the republic had from this cooperation in 2019. Furthermore, the paper argues that such cooperation is the natural path for Armenian economic growth due to the fact that the country's major economic partner is the Russian Federation in terms of foreign investment, foreign tourism, and exports and imports.

